

**ԹԱՐԳՄԱՆՉԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԵՎ
ԱՂԲԵՋԱՆԵՐԵՆԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ
Լիլիթ Մովսիսյան¹**

DOI 10.46991/jos.2024.25.1.141

Մասնագիտական հաղորդակցման շրջանակներում «թարգմանություն» հասկացությունը բնութագրում են որպես միջլեզվային և միջմշակութային միջնորդության, բանավոր և գրավոր ձևաչափով շփման տեսակ, որի ընթացքում տեքստի բովանդակությունը ներկայացվում է մեկ այլ լեզվով, իսկ թարգմանության համապատասխանության, ճշգրտության աստիճանը մեծ մասամբ կախված է թարգմանչի առջև դրված խնդրից: Թարգմանության ժամանակ տեղի է ունենում ոչ միայն շփում երկու լեզվի միջև, այլև երկու մշակույթի միջև²: Այս տեսանկյունից իր բնույթով յուրահատուկ է հայերենի և աղբյուրներենի շփումը՝ հաշվի առնելով տվյալ լեզուներով խոսող ժողովուրդների, մեղմ ասած, ոչ բարեկամական հարաբերությունները: Այդ համատեքստում կարևոր է փաստել, որ երկու լեզուների միջև առկա տարբերությունները թարգմանչից պահանջում են առավել մեծ պրոֆեսիոնալիզմ՝ որակյալ, բարձր մակարդակի թարգմանական աշխատանք կատարելու համար: Սույն աշխատանքի նպատակն է ցույց տալ այն մեթոդները, միջոցները, որոնց շնորհիվ թարգմանիչն ավելի դյուրությամբ կկատարի իր առջև դրված խնդիրը և կհաղթահարի աշխատանքի ընթացքում առաջացած դժվարությունները: Թարգմանության մեջ էական դեր ունի նաև լեզվամտածողությունը, և երկու լեզուների լեզվամտածողության նրբություններին տիրապետելը ևս մեծապես կարևորվում է թարգմանություն կատարելու գործում: Չնայած

¹ Լիլիթ Մովսիսյանը ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետի թուրքագիտության ամբիոնի դոցենտ է, բանասիրական գիտությունների թեկնածու, էլ փոստ՝ lilitnane@gmail.com, ORCID 0009-0000-6748-6074:

² Илюшкина М., Теория перевода: основные понятия и проблемы (учеб. пособие). Изд-во Урал. ун-та, 2015, с. 86.

վերոնշյալ տարբերություններին, այնուամենայնիվ, ամենատարբեր ոլորտներում, այդ թվում՝ տեղեկատվական հաճախ մասնագետները կատարում են համապատասխան թարգմանություններ և՛ աղբբեջաներենից հայերեն, և՛ հակառակը՝ ինչպես գրավոր, այնպես էլ բանավոր ձևաչափերով: Փաստելով, որ սույն աշխատանքը երկու լեզուների միջև թարգմանական ոլորտում կատարվող զուգադրական քննության առաջին փորձն է, անդրադարձը նմանատիպ թարգմանական աշխատանքների ընթացքում ի հայտ եկող խնդիրներին կնպաստի մասնագետներին իրենց աշխատանքն ավելի որակով և արդյունավետ կազմակերպելու գործում: Աշխատանքում վեր են հանվել այն հիմնական ընդհանուր գծերը, օրինաչափությունները, որոնք կնպաստեն թարգմանչական գործն ավելի բովանդակալից, գրագետ և թարգմանության համար ընդունելի համարվող արդի չափանիշներին համապատասխան կերպով կատարելուն:

Բանալի բառեր՝ թարգմանություն, հայերեն, աղբբեջաներեն, միջմշակութային շփում, բառապաշար, քերականություն, բառարան, շարադասություն, մեղիա գրագիտություն:

Հասարակական որոշ գիտաճյուղեր խորությամբ և բազմակողմանիորեն ուսումնասիրում են թարգմանության հետ կապված տեսական և գործնական խնդիրները: Ներկայումս նկատվում է միտում՝ անցում կատարելու լեզվի ուսումնասիրման վերացական համակարգից դեպի լեզվի ֆունկցիոնալություն, ինչը պայմանավորված է խոսքային գործունեության խնդիրների հանդեպ հետաքրքրության մեծացմամբ: Այս ամենն իր արտահայտությունն է գտել լեզվաբանության առանձին ճյուղ դարձած «տեքստի լեզվաբանության» մեջ, ինչն էլ սերտորեն կապված է թարգմանության տեսության հետ: Կարելի է նույնիսկ պնդել, որ թարգմանության լեզվաբանական տեսությունը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ տեքստի զուգադրական լեզվաբանություն³:

³ Бархударов Л., Язык и перевод (вопросы общей и частной теории перевода). М., 1975, с. 16.

Ժամանակակից աշխարհում լեզուն, երբեմն, ուսումնասիրվում է նաև մշակույթի հետ փոխազդեցության տեսանկյունից, և թարգմանությունը դիտարկվում է որպես միջնորդ միջմշակութային շփման և փոխընկալման գործընթացում: «Մշակույթների փոխազդեցություն» հասկացությունն ինքնին ենթադրում է ընդհանուր և մասնավոր տարրերի, համընկնումների և տարբերությունների առկայություն⁴, ինչն էլ թույլ է տալիս տարբերակել մի լեզվամշակութային հանրությունը մյուսից: Բազմաթիվ բարդ խնդիրների շարքում, որոնք ժամանակակից լեզվաբանության համար ուսումնասիրության առանձին առարկա են, կարևոր տեղ է զբաղեցնում նաև միջլեզվային, խոսքային գործունեության լեզվական ուսումնասիրությունը, ինչը, երբեմն, անվանում են նաև «թարգմանական գործունեություն»:⁵ Թարգմանությունները նշանակալի դեր են ունեցել մի շարք գրական լեզուների և գրականության ձևավորման և զարգացման, ինչպես նաև հասարակության մշակութային ինքնության ձևավորման գործում:

«Թարգմանություն» հասկացությունը չի արտահայտվում միայն դրա զանազան բնութագիրների և տեսակների մեջ: Թարգմանությունը՝ որպես գործունեություն, իրենից ներկայացնում է տեքստի վերարտադրություն⁶ և ունի մի քանի տարբերակ: Սակայն թարգմանության տեսակների մեջ առաջին հերթին առանձնացվում են գրավոր ու բանավոր թարգմանությունները:

Բանավոր թարգմանությունն իր հերթին լինում է.

⁴ Умерова М., Особенности перевода документов и текстов официального характера. Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, N 12, 2011, сс. 132–137.

⁵ Комиссаров В., Теория перевода (лингвистические аспекты). М., 1990, с. 253.

⁶ Шимановская Л., Современные теории перевода и их использование в работе с англоязычной научной статьей биотехнологического профиля. Вестник Казанского технологического университета, 2012, с. 253–259.

• միակողմանի և երկկողմանի հաջորդական թարգմանություն, այսինքն՝ ըստ հստակ բաժանված պարբերությունների և արտահայտությունների՝

- համաժամանակյա՝ սինխրոն, թարգմանություն
- թղթային թարգմանություն
- հաղորդակցային թարգմանություն⁷:

Բանավոր թարգմանության ժամանակ կարևորվում է թարգմանչի արագ արձագանքելու և անհրաժեշտ համարժեք բառերը գտնելու ունակությունը: Հաճախ թարգմանչին օգնում են նաև արտաքին գործոնները՝ միմիկան, ժեստերը և այլն:

Գրավոր թարգմանությունը լինում է.

- ավտոմատացված թարգմանություն (համակարգչային)
- ադապտացված թարգմանություն (սովորաբար թարգմանությունը հարմարեցվում է լսողի կամ կարդացողի կոմպետենտությանը, այլ կերպ ասած՝ պարզեցված թարգմանություն)
- ռճական թարգմանություն՝ գեղարվեստական մշակում
- հեղինակային թարգմանություն և համահեղինակային (թարգմանիչը ներմուծում է սեփական փոփոխությունները, կարող է փոխել սյուժեն, հերոսների կազմը և այլն)
- ընտրովի թարգմանություն, երբ թարգմանվում է միայն այն հատվածը, որը պահանջում է պատվիրատուն
- ամփոփ թարգմանություն (այսինքն՝ կազմում են տեքստի համառոտ բովանդակությունը):

Գրավոր թարգմանությունը մասնագիտական թարգմանության ամենատարածված տեսակն է, որի ժամանակ տեքստի ընկալումը կատարվում է տեսողական ճանապարհով, իսկ ձևակերպու-

⁷ Виды перевода. Классификация. <https://studfile.net/preview/7672084/page:6/> (մուտքի ամսաթիվ՝ 15.02.2023).

մը՝ գրավոր: Թարգմանիչը աշխատելով գրավոր տեքստի հետ՝ կարող է համեմատաբար ավելի երկար ժամանակ տրամադրել աշխատանքին և միաժամանակ կատարել ուղղումներ և շտկումներ: Աշխատելու ընթացքում օգտվում է նաև բառարաններից, զանազան տեղեկատուներից, արհեստական բանականության հնարավորություններից և, իհարկե, վերջում կատարում է խմբագրական, սրբագրական աշխատանք: Վերջինիս նպատակը բնօրինակ տեքստի հետ հնարավորինս նույնականացումն է՝ ի տարբերություն բանավոր թարգմանության:

Արևմտյան լեզվաբանները թարգմանության տեսակները որոշելիս ուշադրություն են դարձրել թարգմանվող տեքստերի տեսակներին, մասնավորապես ֆրանսիացի լեզվաբան Ժորժ Մունենը փաստել է, որ բավականին բարդ է տեքստերը հստակ բաժանել տեսակների և խմբերի⁸, այնուամենայնիվ տարանջատելու փորձ է կատարել՝ կրոնական բովանդակություն ունեցող թարգմանություն, գեղարվեստական թարգմանություն, մանկական գրականության թարգմանություն, բեմական ներկայացումների թարգմանություն, ֆիլմերի թարգմանություն, տեխնիկական թարգմանություն:

Ռուս գիտնական Վ. Ն. Կոմիսարովն առանձնացնում է թարգմանության տեսակների երկու հիմնական դասակարգում. ըստ թարգմանվող տեքստերի բնույթի և թարգմանության ընթացքում թարգմանչի գործողությունների բնույթի: Առաջին դասակարգումը կապված է սկզբնաղբյուր նյութի ժանրային-ոճական առանձնահատկությունների հետ, իսկ երկրորդը՝ խոսքային գործողությունների լեզվահոգեբանական առանձնահատկությունների⁹:

Ժանրային-ոճական դասակարգումն իր մեջ ներառում է.

⁸ Мунен Ж., Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. М., 1978, с. 37.

⁹ Комиссаров В., Указ. соч., 94.

ա) գեղարվեստական-գրական թարգմանությունը, որի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ դրան բնորոշ է բառացի թարգմանությունը: Գեղարվեստական թարգմանության նպատակն է ընթերցողի վրա թողնել գեղարվեստական-գեղագիտական ազդեցություն:

բ) տեղեկատվական-մասնագիտական թարգմանությունը, որի հիմնական գործառույթն է տեղեկություն փոխանցելը: Դրանք գիտական, գործնական, քաղաքական, կենցաղային բնույթի նյութեր են, ինչպես նաև պատմական բնույթի տեքստեր, ակնարկներ, նոթեր և այլն:

Լեզվահոգեբանական դասակարգումը ենթադրում է գրավոր և բանավոր ընդհանուր թարգմանություն: Այստեղ որպես թերություն նշվում է թարգմանության ենթատեսակների, հստակ հիմնավորումների և չափանիշների ներկայացման բացակայությունը:

Վերոնշյալ դասակարգումներից բացի, կան դասակարգման մի շարք այլ ընդունված տարբերակներ, որոնք, ըստ էության, ընդգրկում են թարգմանության վերոնշյալ տեսակները: Ժամանակակից տեխնիկայի ու տեխնոլոգիական միջոցների զարգացման պայմաններում փոխվել են նաև թարգմանիչների աշխատանքի բնույթը, մեթոդները, թարգմանական միջոցներն ու պահանջները, թեմաները, ոճը և այլն:

Աղբյուրներենի հայախոս թարգմանիչների պարագայում կան որոշակի առանձնահատկություններ: Հայերենն ու աղբյուրներենն անցել են տարբեր պատմական ընթացք և զարգացման փուլեր, և ներկայումս տարբերվում են իրենց կառուցվածքով, տիպաբանությամբ, զարգացման միտումներով ու առանձնահատկություններով և այլն: Չնայած երկու լեզուները պատկանում են տարբեր լեզվաընտանիքների, ունեն մի շարք ընդհանրություններ քերականության որոշ բաժիններում, բառապաշարի որոշ շերտերում (հատկապես խոսակցական լեզվում, բարբառներում), լեզվամտա-

ծողության մեջ և այլն: Հայերենից աղբրեջաներեն և հակառակ թարգմանություններով զբաղվող լեզվաբանները, թարգմանիչներն իրենց առջև դրված խնդիրը կատարելիս գործի են դնում իրենց և՛ լեզվական, և՛ թարգմանական տեսական, ինչպես նաև գործնական գիտելիքները արհեստավարժ աշխատանք կատարելու համար: Ըստ Վ. Կոմիսարովի՝ հաջողված թարգմանություն հնարավոր է այն դեպքում, երբ թարգմանիչը խորապես և բազմակողմանիորեն տիրապետում է բնագրի լեզվին, ինչպես նաև դրանում իր արտացոլումը գտած տվյալ ժողովրդի պատմությանն ու մշակույթին¹⁰:

Հողվածի վրա աշխատելիս մեծապես կարևորվել է թարգմանության տեսության ուսումնասիրությունը, որը ձևավորվել է սկսած 20-րդ դարի կեսերից: Տեսության հեղինակներից են հայտնի լեզվաբաններ Ա. Ֆյոդորովը, Լ. Բարխուդարովը, Յ. Ռեցկերը և այլք: Մասնավորապես համաձայն Ֆյոդորովի տեսության¹¹, ցանկացած թարգմանություն պետք է սկսվի տեքստի լեզվաբանական վերլուծությունից և ավարտվի դրա գրականագիտական կամ գիտական խմբագրությամբ: Թարգմանության հատուկ տեսությունը դիտարկում է երկու լեզվի միջև առկա համապատասխանությունները, համարժեքությունները, ինչպես նաև դրանց ընտրության չափանիշները:

Խորհրդային լեզվաբան Լ. Բարխուդարովի դիտարկմամբ, թարգմանության տեսությունն արտացոլում է նկարագրվող երևույթի ոչ թե բոլոր, այլ առավել էական գծերը, այն պետք է դիտարկվի ոչ թե լեզուների միջև առկա ցանկացած հարաբերություն, այլ զուտ օրինաչափ, տիպիկ համարվող և պարբերաբար կրկնվող

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 8:

¹¹ Феодоров А., Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы). Для институтов и факультетов иностранных языков. М., 2002, с. 113.

հարաբերությունները¹²: Վերոնշյալ դիտարկումները կարելի է վերագրել նաև սույն հոդվածի քննության առարկա լեզուներով թարգմանության տեսությանը, որը որպես առանձին թեմա ուսումնասիրության չի ենթարկվել: Հայերենի և ադրբեջաներենի զուգադրական քննություն, որպես այդպիսին, գրեթե չի կատարվել, առավել ևս երկու լեզվով թարգմանություն կատարելուն առնչվող տեսական ու գործնական հարցերը երբևէ գիտականորեն խորապես չեն ուսումնասիրվել:

Սույն հետազոտության հիմնական նպատակներից է ցույց տալ այն խնդիրներն ու դժվարությունները, որոնց առնչվում են հայախոս մասնագետները ադրբեջաներենից հայերեն և հայերենից ադրբեջաներեն գրավոր կամ բանավոր թարգմանություն կատարելիս: Միաժամանակ հնարավորության սահմաններում առաջարկվում են որոշ ուղիներ, միջոցներ, որոնց շնորհիվ թարգմանիչներն ավելի դյուրին կերպով կհաղթահարեն թարգմանության ընթացքում առաջացած լեզվական-քերականական, շարադասական, բառապաշարային, լեզվահոգեբանական խնդիրները: Հետևաբար լիահույս ենք, որ աշխատանքը կունենա գործնական, կիրառական նշանակություն վերոնշյալ լեզուներով աշխատող թարգմանիչների համար:

Անդրադառնաք այն հարցին, թե հայերեն-ադրբեջաներեն և հակառակ թարգմանություններով զբաղվող թարգմանիչները հիմնականում որ բնագավառներում են գործունեություն ծավալում, ինչ բովանդակությամբ և թեմատիկայով են թարգմանություններ կատարում, և ինչ ի նկատի ունենք «ոլորտի մասնագետ» ասելով: Հաշվի առնելով Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև հարաբերություն-

¹² Бархударов Л., Язык и перевод (вопросы общей и частной теории перевода). М., 1975, с. 4.

ների առանձնահատուկ բնույթը, առկա հակամարտությունը, բազմաթիվ խորքային և պատմական խնդիրները, փաստենք, որ աղբյուրներենին տիրապետող և գործող մասնագետները սակավաթիվ են համեմատած այլ օտար լեզուների մասնագետների հետ, և նրանց աշխատանքն ունի ավելի յուրահատուկ բնույթ: Չմանրանալով հատուկ և ռազմավարական նշանակություն ունեցող ոլորտներում գործունեություն ծավալող աղբյուրագետ-թարգմանիչների աշխատանքի բնույթի մեջ՝ փաստենք, որ աղբյուրներենին տիրապետող թարգմանիչներն աշխատում են հետևյալ հիմնական բանագավառներում՝ ուժային կառույցներ, գիտահետազոտական կենտրոններ, մամուլ, ռադիո, հեռուստատեսություն, կրթական հաստատություններ և այլն: Սույն հոդվածը նախապատրաստելիս իրականացվել են քննարկումներ, հարցազրույցներ համապատասխան ոլորտների մասնագետների հետ, ուստի աշխատանքը հիմնված է գործնական փորձի վրա:

Այժմ դիտարկենք այն խնդրահարույց հարցերը, որոնց առնչվում են աղբյուրներեն թարգմանություններով զբաղվող հայախոս թարգմանիչ-լեզվաբանները:

Հնչյունական համակարգում հանդիպող խնդիրներից առանձնացնենք որոշակի եզրույթների, հատուկ անունների, փոխառյալ բառերի ճշգրիտ տառադարձման և հնչադարձման շուրջ տարակարծությունները¹³, գրավոր և բանավոր խոսքում անհամապատասխանությունների շտկումը և այլն:

¹³ Օրինակ՝ աղբյուրներենում առկա « ձայնավորը պարունակող անունների հայերեն տարբերակում նախընտրելի է գրել հայերենի «ա» ձայնավորը, մինչդեռ որոշ թարգմանիչներ նախապատվությունը տալիս են «է» ձայնավորին. օրինակ՝ Յիսուս-Աստուծոյ/Եհմեդ, Յիս-Ալի/Էլի, Մոհամեդ-Մամեդ/Մեմեդ և այլն: Մինչդեռ աղբյուրներեն տեքստերում, մասնավորապես էլեկտրոնային աղբյուրներում այլ պատկեր ենք տեսնում: Այսպես, որոշ հայկական հատուկ անունների թարգմանության ժամանակ այդ անունների արտասանությունը համապատասխանեցնում են իրենց լեզվի արտասա-

Անդրադառնանք շարահյուսական որոշ կադապարների կառուցման առանձնահատկություններին: Ինչպես հայտնի է, բարդ նախադասությունը կազմող բաղադրիչները միմյանց հետ փոխադարձ կապի մեջ են լինում, և այդ կապը լինում է տարբեր աստիճանի:¹⁴ Եվ իրականում բարդ նախադասության յուրաքանչյուր բաղադրիչ համադրելի է պարզ նախադասությունների հետ, սակայն տվյալ կապակցությունից դուրս չունի այն նշանակությունը, ինչը ձեռք է բերում բարդ նախադասության կազմում:¹⁵ Այսպես, ադրբեջաներեն նախադասություններում ի տարբերություն, օրինակ, ցեղակից լեզու համարվող թուրքերենի, ընդունելի է համարվում նախադասությունների ստորադասական տիպը՝ զանազան շաղկապների գործածումը: Սակայն հարկ է նշել, որ վերջին շրջանում, մասնավորապես մամուլի լեզվում նկատվում է միտում՝ հնարավորինս զերծ մնալ շաղկապների գործածումից՝ նախապատվությունը տալով մակբայական դերբայներով կառուցվող խոսքին: Այսպես օրինակ՝ ադրբեջաներենից հայերեն տեքստ թարգմանելիս թարգմանիչը փորձում է մեկ ստորոգյալով արտահայտված ադրբեջաներեն տեքստը հայերենով մատուցել բարդ ստորադասական նախադասության միջոցով՝ մեկից ավելի ստորոգյալներով: Սույն պատկերի հակառակ գործընթացը նկատվում է արդեն հայերենից ադրբեջաներեն թարգմանություն կատարելիս: Դիտարկենք հե-

նական կանոններին, հաճախ նաև աղավաղում են՝ միաժամանակ նպատակ ունենալով ցույց տալու այդ անվան, ազգանվան կամ տեղանվան «ադրբեջանական ծագում» ունենալը՝ Քոչարյան-Köçəryan, Երևան-İrəvan, Զանգեզուր-Zəngəzur և այլն, սակայն, այդքանով չսահմանափակվելով, հաճախ գրում են տվյալ հատուկ անվան համապատասխան, չսպասե կոչված, «ադրբեջանական» տարբերակը՝ Վարդենիս- Basarkeçər, Ծաղկաձոր-Dəvəçiçək, Սևան- Göyçə և այլն:

¹⁴ Abdullaev Ə., Seyidov Y., Həsənov A., Müasir Azərbaycan dili, sintaxis. Dördüncü hissə. B., Şərq-Qərb, 2007, s. 270.

¹⁵ Грамматика азербайджанского языка (фонетика, морфология и синтаксис). Под ред. М. Ширалиева, Э. Севортяна, Баку, 1971, с. 273.

տևյալ աղբբեջաներեն նախադասությունը և դրա հայերեն թարգմանությունը:

“Müvafiq hüququ olan şəxsin geriyə qayıtmaq qərarını ancaq ləyaqətli və təhlükəsiz şəkildə evinə dönməyin mümkündür olmasını, o cümlədən, qayıdış prosesi zamanı və qayıtdıqdan sonra həyatını qura bilməsi üçün müvafiq zəmanət və yetərli həcmdə resurs ayrılacağını, tarixi vətəninə fərdi və kollektiv hüquqlarının təmin edilməyini yəqin etdikdən sonra verə biləcəyi nəzərə alınmalıdır.”¹⁶

«Պետք է հաշվի առնել, որ համապատասխան իրավունք ունեցող անձի վերադառնալու որոշումը պետք է կայացվի միայն այն բանից հետո, երբ հնարավոր լինի տուն վերադառնալ արժանապատիվ և ապահով կերպով, ինչպես նաև երբ համապատասխան երաշխիքներ և բավարար ռեսուրսներ հատկացվեն վերադարձի ընթացքում և վերադառնալուց հետո, որպեսզի նա կարողանա կառուցել իր կյանքը, երբ համոզվի, որ իր պատմական հայրենիքում կապահովվեն իր անհատական և հավաքական իրավունքները»:

Այստեղ աղբբեջաներեն տարբերակում առկա է մեկ ստորոգյալ՝ *nəzərə alınmalıdır*, և խոսքը կառուցված է բայանունների, մակբայական դերբայների օգնությամբ, մինչդեռ հայերեն թարգմանելիս միտքը չաղավաղելու համար, նախադասությունը պետք է համադասական տիպից վերածել ստորադասականի՝ առանձին պարզ նախադասություններով ու առանձին ստորոգյալներով:

Գրագետ և պատշաճ թարգմանություն կատարելիս խիստ ցանկալի է պահպանել տվյալ լեզվում ընդունելի համարվող շարահասական կանոնները, քանզի, ինչպես գիտենք, շարահասու-

¹⁶ İndiki Ermənistan ərazisindən qovulmuş azərbaycanlıların təhlükəsiz və ləyaqətli şəkildə, sülh yolu ilə geriye qayıtmasının təmin edilməsi barədə konsepsiya – Qayıdış konsepsiyası. <https://zengezur.com/index.php/kh-b-rl-r/358-zh-rbi-az-rbaydzana-zhay-d-s-konsepsiyas-t-sdizh-edilib-m-tn> (մուտքի ամսաթիվ՝ 04.02.2023).

թյունը յուրաքանչյուր լեզվի ներքին օրինաչափություններից բխող բառական միավորների դասավորության ընդունված կարգն է նախադասություններում և բառակապակցություններում, այն որպես շարահյուսական արտահայտման միջոց, իր դերով նպաստում է նախադասության մտքի և բառակապակցության իմաստի ձևավորմանը: Ինչպես բնութագրում է հայ մեծանուն լեզվաբան Մ. Աբեղյանը, շարադասությունը բառերի կանոնավոր դասավորությունն է, որի օգնությամբ նախադասություններ են կազմվում¹⁷: Այն կարևոր դեր է կատարում բառակապակցություն և նախադասություն կազմելիս, խոսքի մասերի և նախադասության անդամների ընդգծման և ոճաբանության մեջ¹⁸:

Աղբբեջաներենի շարադասության համաձայն՝ պատմողական բնույթի պարզ նախադասության մեջ ենթական և ստորոգյալն ունեն հետևյալ հերթականությունը՝ անկախ այն բանից, թե ստորոգյալն արտահայտված է բայով, թե անուն խոսքի մասով, ենթական դրվում է նախադասության սկզբում, իսկ ստորոգյալը՝ վերջում, իսկ տրամաբանական շեշտը սովորաբար ընկնում է ստորոգյալի վրա: Մույն շարադասությունը, սակայն, ենթակա է փոփոխման և հաճախ կարելի է հանդիպել շրջուն շարադասությամբ կազմված նախադասություններ՝ մասնավորապես խոսակցական լեզվում, գրական-գեղարվեստական լեզվի ոճում և այլն: Աղբբեջաներենից հայերեն և հակառակ թարգմանությունների ժամանակ թարգմանիչը, հնարավորինս հետևելով շարադասական կանոններին, դասավորում է բառերն ըստ անհրաժեշտ հերթականության՝ չձեռվելով խոսքի բովանդակությունից: Երբեմն աղբբեջաներենից հայերեն թարգմանություն կատարելիս թարգմանիչը պահպանում է

¹⁷ Աբեղյան Մ., Հայոց լեզվի տեսություն, Երևան, 1965, էջ 699:

¹⁸ Грамматика азербайджанского языка (фонетика, морфология и синтаксис). Под ред. М. Ширалиева, Э. Севортяна, Баку, 1971, с. 327.

ադրբեջաներենի շարադասությունը, որի արդյունքում հայերեն նախադասության անդամների ոչ ճշգրիտ դասավորվածությունը թույլ է տալիս ընթերցողին ենթադրելու, որ գործ ունենք օտար լեզվից թարգմանված տեքստի հետ:

«Amerikanın Səsinin müxbiri Veronika Balderas İqlesias onların ABŞ-a gətirilməsində atılan diplomatik addımlar, siyasətin və yeni mühafizə strategiyalarının onların gələcəyinə necə təsir edəcəyindən danışır».¹⁹

«Ամերիկայի ձայնի թղթակից Վերոնիկա Բալդերաս Իգլեսիասը խոսում է այն մասին, թե նրանց՝ ԱՄՆ բերելու գործում ինչ դիվանագիտական քայլեր են արվել, թե ինչպես կարող են քաղաքականությունը և պահպանողական ռազմավարությունը ազդել նրանց ապագայի վրա»:

Ինչպես երևում է, ադրբեջաներենի պարզ ընդարձակ նախադասությունը հայերեն թարգմանելիս վերածվել է բարդ ստորադասական նախադասության, արդյունքում, բնականաբար, չի պահպանվել նաև ադրբեջաներենի շարադասությունը:

Հայտնի փաստ է, որ թարգմանության մեջ կարևորվում է որակյալ բառարաններից օգտվելու գործոնը, իսկ արհեստական բանականությունն ավելի լայն հնարավորություններ է բացում թարգմանիչների առջև: ԽՍՀՄ փլուզումից հետո Ադրբեջանում ադրբեջաներեն-հայերեն և հայերեն-ադրբեջաներեն բառարաններ չեն հրատարակվել, մինչդեռ խորհրդային տարիներին լույս են տեսել և՛ ադրբեջաներեն-հայերեն և՛ հայերեն-ադրբեջաներեն բառարաններ²⁰: Վերոնիկայի ժամանակաշրջանում պետական մակար-

¹⁹ <https://www.amerikaninsesi.org/a/us-china-pandas-/7264968.html> (մուտքի ամսաթիվ՝ 04.02.2023):

²⁰ Բադրամյան Ռ., Ադրբեջաներեն-հայերեն բառարան, Երևան, 1987, Բադրամյան Ռ., Խալիլով Ի, Հայ-ադրբեջաներեն բառարան, Երևան, 1977:

դակով էին կարգավորվում գիտությանն ու կրթությանը առնչվող հարցերը. մասնավորապես մեծապես կարևորվում էր միութենական հանրապետությունների համապատասխան լեզուներով դասագրքերի, բառարանների, զրուցարանների տպագրությունը: Վերոհիշյալ աղբբեջաներեն-հայերեն և հայերեն աղբբեջաներեն բառարանները ժամանակի ընթացքում կորցրել են իրենց արդիականությունը նախ այն հիմնավորմամբ, որ աղբբեջաներենի բառապաշարում Աղբբեջանի անկախացումից հետո նկատելի փոփոխություններ են տեղի ունեցել, և ներկայումս Աղբբեջանում բառարանագրությունը զարգացում է ապրում, և մեծ ռեսուրսներ են ներդրվում ոլորտի առաջխաղացման համար²¹: Արդյունքում խորհրդային տարիներին գործածական համարվող բազմաթիվ աղբբեջաներեն բառեր (խոսքը հիմնականում ռուսերենից փոխառված բառերի մասին է) աստիճանաբար դուրս են եկել գործածությունից՝ փոխարինվելով նոր փոխառություններով կամ նախկինում հնաբանություն համարվող արաբապարսկական, թյուրքական ծագում ունեցող բառերով: Ի հավելումն նշենք, որ վերոնշյալ բառարանները տպագրված են կյուրեղատառ այբուբենով, որն այսօր Աղբբեջանում չի գործածվում: Մրա արդյունքում թարգմանիչները հիմնականում օգտվում են աղբբեջաներեն-ռուսերեն և ռուսերեն-աղբբեջաներեն, աղբբեջաներեն-անգլերեն և անգլերեն-աղբբեջաներեն և այլ բառարաններից, հիմնականում դրանց էլեկտրոնային տարբերակներից, ինչը երբեմն ավելի է բարդացնում թարգմանչի աշխատանքը, քանի որ թարգմանության ընթացքում երրորդ լեզվի առկայությունը կարող է ի հայտ բերել որոշակի դժվարություններ: Հայաստանում վերջին տարիներին աղբբեջանագիտության զար-

²¹ Hüseyinova L., Azərbaycan dilində lüğətlərin təsnifi və lüğətçiliyin inkişaf tarixi. s. 341, <https://cyberleninka.ru/article/n/az-rbaycan-dilind-l-tl-rin-t-snifi-v-l-t-iliyin-inki-af-tarixi/viewer> (մուտքի ամսաթիվ՝ 04.02.2023).

գացման արդյունքում որոշակի աշխատանքներ են տարվել, բայց դրանով հանդերձ փաստենք, որ խիստ անհրաժեշտություն կա ժամանակակից, հազեցած, համընդգրկուն աղբյուրներեն-հայերեն և հայերեն-աղբյուրներեն բառարանի ստեղծման:

Թարգմանչական աշխատանք կատարելիս՝ մասնավորապես նեղ մասնագիտական բնույթի տեքստեր թարգմանելիս անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել մասնագիտական եզրույթների, ինչպես նաև հնաբանությունների և նորաբանությունների տեղին և ճշգրիտ գործածությանը: Թարգմանչից պահանջվում են խորը գիտելիքներ, որպեսզի թարգմանության արդյունքում տերմինների և համապատասխան մասնագիտական արտահայտությունների ոչ պատշաճ գործածության արդյունքում չաղավաղվի խոսքի կամ տեքստի բովանդակությունը: Այս խնդիրն ավելի տեսանելի է դառնում այն պատճառով, որ ժամանակակից աղբյուրներենը հարստանում է շնորհիվ նոր, փոխառյալ տերմինների, որոնց մի մասը, որպես նորաբանություն, առայժմ չունի լայն գործածություն, մինչդեռ դրանց կողքին շարունակում են կիրառվել մի շարք հնաբանություն համարվող բառեր, որոնք աստիճանաբար դուրս են գալիս գործուն բառապաշարից: Հատկապես իրավաբանական, բժշկական, տեխնոլոգիական ոլորտներին առնչվող տեքստերի թարգմանություններ կատարելիս ի հայտ են գալիս որոշակի դժվարություններ:

Ներկա փուլում, երբ համաշխարհային մակարդակով մարդկանց միջև շփումը և հաղորդակցությունը փոխել է իր բնույթը և ծավալը, գրեթե անսահմանափակ հնարավորություններ են ստեղծվել մարդկության համար միմյանց հետ հաղորդակցվելու՝ առանցքային դերակատարումը վերապահելով լեզվին: Չնայած այդ հնարավորություններին, հաճախ շփումը որևէ կոնկրետ լեզվով իր մեջ պարունակում է բազմաթիվ խոչընդոտներ: Դիցուք,

հայերը և աղբբեջանցիները, լինելով հարևան ժողովուրդներ, չունեն բարիդրացիական հարաբերություններ, ազատ շփում և հաղորդակցություն միմյանց հետ՝ կապված բազմաթիվ խորքային խնդիրների հետ: Աղբբեջանը շարունակում է իր ագրեսիվ քաղաքականությունը, հակահայկական բացահայտ քարոզչությունը պետական մակարդակով, ինչն իր դրսևորումն է գտնում բոլոր ոլորտներում: Արդյունքում աղբբեջաներեն թարգմանություններով զբաղվող հայախոս մասնագետների շրջանում նկատվում է մի առանձնահատկություն ևս. խոսքը վերաբերում է շատ խոցելի և նուրբ համարվող մի թեմայի՝ ռազմական բնույթի տեքստերի և նյութերի թարգմանությամբ: Այս իրավիճակն ավելի արդիական դարձավ հատկապես 44-օրյա պատերազմի ընթացքում և դրանից հետո, երբ թարգմանիչներն ամենօրյա ռեժիմով կատարում էին աղբբեջանական մամուլի, սոցիալական հարթակների, պաշտոնական և ոչ պաշտոնական տեղեկատվական աղբյուրների մշտադիտարկում: Թերևս, ամենասարսափելին հայ գերիներին և զինծառայողներին վերաբերող նյութերի թարգմանությունն էր, ինչը պահանջում էր որոշակի սառնասրտություն և հավասարակշռություն: Այս տեսանկյունից աղբբեջաներենին տիրապետող թարգմանիչները միաժամանակ պիտի հաղթահարեին որոշակի հոգեբանական բարդույթներ, խոչընդոտներ, այլապես դրանք կխանգարեին թարգմանական գործը բարձր մակարդակով կատարելուն: Որպես նախորդի տրամաբանական շարունակություն շատ կարևոր է նաև թարգմանիչների՝ մեղիա գրագիտության կանոններին հստակ հետևելու անհրաժեշտությունը, քանզի այսօր տեղեկատվական դաշտը լցված է բազմաթիվ անհայտ ծագում ունեցող, չստուգված, ոչ արժանահավատ տեղեկություններով: Հարթակների, գործիքների ու միջոցների բազմազանության մեջ ինֆորմացիան մանիպուլացվում է, ինչն ազդում է մարդու գգացմունքների, պատկերացում-

ների, որոշումների վրա, մոլորեցնում ու շփոթեցնում է²²: Արդյունքում թարգմանիչը զուտ թարգմանչական աշխատանք կատարելուց բացի, միաժամանակ կատարում է նյութերի ֆիլտրման աշխատանք՝ ճշգրիտ տեղեկատվությունը կեղծ տեղեկատվությունից զատելու, տարբերակելու նպատակով: Պատկերն ավելի խտացված է Ադրբեջանի պարագայում, քանզի համացանցը լցված է բազմաթիվ ստահոդ տեղեկություններով, ընդհուպ հենց հայալեզու կայքերով²³, էջերով են տարածում կեղծ, հակահայկական բնույթի տեղեկատվություն:

Ադրբեջաներենով գրավոր և բանավոր խոսքը թարգմանելու ընթացքում նկատվում են էական տարբերություններ: Ինչպես գիտենք, գրավոր թարգմանության համար թարգմանիչն ունենում է բավարար ժամանակ իր աշխատանքը կատարելու, անհրաժեշտության դեպքում բառարանից օգտվելու, խմբագրելու, շտկումներ կատարելու համար: Մինչդեռ բանավոր թարգմանության, հատկապես համաժամանակյա թարգմանության ժամանակ թարգմանչի գործը բավականին բարդանում է՝ հաշվի առնելով և՛ ժամանակի մեջ տեղավորվելու անհրաժեշտությունը, և՛ խոսքը հանպատրաստից ճշգրիտ թարգմանելու, համարժեք բառերն ու արտահայտությունները հնարավորինս արագ և հստակ գտնելու կարևորությունը: Կարևոր է ընդգծել, որ բանավոր ադրբեջաներեն խոսքն ունի մի շարք առանձնահատկություններ, որոնք փոքր-ինչ բարդացնում են թարգմանչի աշխատանքը: Անդրադառնանք դրանցից մի քանիսին. ադրբեջաներենը համարվում է բարբառներով հարուստ լեզու, և հաճախ որևէ կոնկրետ բարբառով խոսող մարդու խոսքը թարգմանելիս հանդիպում են բառեր և արտահայտություններ, որոնք գոր-

²² Մեդիա լիցիտություն: Ուսումնական ձեռնարկ դասավանդողների համար, Երևան: Մեդիա նախաձեռնությունների կենտրոն, Երևան, 2022, էջ 6:

²³ <https://armenia.az/>, <https://caliber.az/> (մուտքի ամսաթիվ՝ 04.02.2023):

Ծածական չեն գրական համարվող լեզվում կամ եթե անգամ գործածական են, ապա էական տարբերություն է զգացվում արտասանության մեջ: Կախված այն հանգամանքից, թե խոսողը ինչ ոճի խոսքով է հանդես գալիս՝ պաշտոնական, գեղարվեստական, խոսակցական, գուցե նաև ժարգոնային, թարգմանչի առաջ խնդիր է դրվում հաղթահարել նաև այդ ոճերում առկա խոսքային դժվարությունները: Հատկապես խոսակցական լեզվով խոսող մարդիկ սովորաբար խոսում են արագ, կրճատված վերջածանցներով և հաճախ դժվար է լինում հստակ սահմանել նախորդ և հաջորդ բառերի սահմանագիծը: Արդյունքում թարգմանչից պահանջվում է ունենալ հարուստ բառապաշար, փորձ տվյալ լեզվով հաղորդակցվելու և խոսակցական լեզվին բնորոշ լեզվական, արտասանական առանձնահատկությունները վեր հանելու և փոխանցելու համար: Հայախոս թարգմանչի համար խնդիրը կրկնակի բարդ է, քանզի վերջինս չունի հնարավորություն ձեռք բերելու աղբյուրներենով շփվելու պրակտիկ փորձ զուտ միայն համապատասխան միջավայրում գտնվելու անհնարինության պատճառով: Այս տեսանկյունից հայախոս թարգմանիչներին կարելի առանձնացնել հետևյալ կերպ՝ մինչև ԽՍՀՄ փլուզումը Աղբյուրներում ապրած և գործունեություն ծավալած անձինք և անկախ Հայաստանում ծնված անձինք, որոնք չեն ապրել աղբյուրներենում միջավայրում, չեն ունեցել անմիջական շփում լեզվակիրների հետ: Առաջին դեպքում գործ ունենք լեզվակիր թարգմանիչների հետ, երկրորդ դեպքում՝ լեզվին տիրապետող, բայց ոչ լեզվակիր թարգմանիչների հետ:

Համառոտ անդրադարձ կատարենք նաև թարգմանության մեջ ոչ նվազ կարևոր դեր ունեցող կետադրական նշանների ճշգրիտ կիրառման առանձնահատկություններին. այսպես հայոց լեզուն ունի կետադրական նշանների կուտ համակարգ, ինչը չենք կարող ասել աղբյուրներենի մասին: Աղբյուրներենի գրավոր խոսքում

կետադրական նշանների՝ հետևողական, գիտական հենքի վրա կիրառման պատմությունը սկսվել է 20-րդ դարի 20-ական թվականներից, ինչը կապվում է լատինական տառագրությանն անցնելու, ադրբեջանական լեզվաբանության զարգացման և այլ գործոնների հետ²⁴: Առհասարակ կետադրության բնագավառում կարևոր է ազգային ավանդույթների պահպանումը, եթե դրանք ունեն առավելություն այլ լեզուների կետադրության համեմատ: Տարբեր լեզուներում գործող կետադրության ընդհանրությունների հետ միասին շատ լեզուներ ունեն յուրահատկություններ, սա վերաբերում է նաև հայերենին²⁵:

Այսպիսով՝ ամփոփելով վեր հանված խնդիրներն ու հանդիպող դժվարությունները, դրանք հաղթահարելու ուղիները կարող ենք փաստել.

- Հայերենը և ադրբեջաներենը, պատկանելով տարբեր լեզվաընտանիքների, ունեն որոշակի ընդհանրություններ և նմանություններ լեզվի տարբեր բաժիններում, ինչը թարգմանչի համար ավելի լայն հնարավորություններ է ստեղծում պատշաճ կատարելու թարգմանական աշխատանքը:

- Որպես արդիական խնդիր է մնում երկլեզու արդի բառարանների բացակայությունը, որին փոխարինելու են գալիս երրորդ՝ այլ լեզվով գրված միջնորդավորված բառարանները:

- Բառերի ճշգրիտ արտասանության և դրանք գրավոր խոսքում համապատասխան տառադարձությամբ արտահայտելու նպատակով թարգմանիչներն օգտվում են արդեն ձևավորված կանոններից և օրինաչափություններից:

²⁴ Hüseyinoğlu S., Dilimiz milli sərvətimiz. Bakı, 2018, s. 58.

²⁵ Աբրահամյան Ս. Գ., Հայերենի կետադրություն. ուսումնական ձեռնարկ, Երևան, 1999, էջ 63:

• Հոդվածում շոշափված (հեղ.՝ ռազմական) թեմատիկայի շրջանակներում թարգմանություն կատարելիս ի հայտ եկող հոգեբանական բարդությունները հաղթահարելու նպատակով կիրառվում են կոնկրետ մեթոդներ և մոտեցումներ, որոնք օգնում են, որպեսզի թարգմանիչը հաղթահարի դրանք, և այդ բարդությունները չազդեն թարգմանության որակի կամ օբյեկտիվության վրա:

• Նկատվում է ակնհայտ տարբերություն գրավոր և բանավոր թարգմանությունների միջև՝ սկսած հնչյունական, արտասանական նրբություններից մինչև շարահյուսության հետ կապված խնդիրները:

Հաշվի առնելով աղբյուրների յուրահատկությունը, դրանով խոսող ժողովրդի հետ ունեցած բազում խորքային խնդիրները՝ առաջարկում ենք իրականացնել թարգմանիչների կատարած աշխատանքի որակի և արդյունքների մասնագիտական մշտադիտարկում, որի արդյունքների ներկայացումը, կարծում ենք, կբարելավի, թարգմանության որակը, ուշադրություն կդարձվի մեղիա գրագիտության կանոնների պահպանմանը, կկարևորվի արհեստավարժ թարգմանիչների աշխատանքը:

MAIN CHARACTERISTICS OF TRANSLATION WORK ON THE EXAMPLE OF ARMENIAN AND AZERBAIJANI LANGUAGES

Lilit Movsisyan²⁶

In the framework of professional communication, the concept of translation was characterized as interlingual and intercultural mediation, a type of communication in oral and written format, during which the content of the text is presented in another language, and the degree of relevance and accuracy of the translation largely depends on the problem faced by the translator. During

²⁶ Lilit Movsisyan is an Associate Professor at the Chair of Turkic Studies of the Faculty of Oriental Studies at YSU, E-mail: lilitnane@gmail.com, ORCID 0009-0000-6748-6074.

translation, there is not only contact between two languages, but also between two cultures. From this point of view, the interaction between Armenian and Azerbaijani is unique in its nature, taking into account the unfriendly relations between the peoples who speak these languages, to put it mildly. In that context, it is important to state that the differences between the two languages require greater professionalism from the translator to perform high-quality, high-level translation work. The purpose of this work is to show the methods and means, thanks to which the translator will more easily fulfill the task before him and overcome the problems and difficulties that arise during the work. Linguistics also plays an important role in translation, and mastering the nuances of linguistics in both languages is also very important in translation. Despite the above-mentioned differences, nevertheless, in various fields, particularly in the information field, specialists often perform appropriate translations from Azerbaijani to Armenian and from Armenian to Azerbaijani, both in written and oral formats. Considering that this work is the first attempt of a comparative study between two languages in the field of translation, a neutral reference to the problems that appear during similar translation works will help specialists in organizing their work more efficiently and qualitatively. The work highlighted the main common features and patterns that will help to perform the translation work faster, more competently and in accordance with the accepted standards.

Keywords: translation, Armenian, Azerbaijani, intercultural communication, vocabulary, grammar, dictionary, word order, media literacy.

ОСНОВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПЕРЕВОДЧЕСКОЙ РАБОТЫ НА ПРИМЕРЕ АРМЯНСКОГО И АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКОВ

Лилит Мовсисян²⁷

В рамках профессионального общения понятие перевода характеризуется как межязыковое и межкультурное посредничество, вид общения в устной и письменной форме, в ходе которого содержание текста представляется на другом языке, а степень актуальности и точности перевода во многом зависит от проблемы, с которыми сталкивается переводчик. Во время перевода происходит контакт не только между двумя

²⁷ Лилит Мовсисян – доцент кафедры тюркологии факультета востоковедения ЕГУ, кандидат филологических наук, эл. почта: lilitnane@gmail.com, ORCID 0009-0000-6748-6074.

языками, но и между двумя культурами. С этой точки зрения взаимодействие армян и азербайджанцев носит уникальный характер, учитывая, мягко говоря, недружественные отношения между народами, говорящими на этих языках. В этом контексте важно констатировать, что различия между двумя языками требуют от переводчика большого профессионализма для выполнения качественной переводческой работы на высоком уровне. Цель данной работы – показать методы и средства, благодаря которым переводчик сможет легче выполнить поставленную перед ним задачу и преодолеть проблемы и трудности, возникающие в ходе работы. Языкознание также играет важную роль в переводе, и овладение нюансами лингвистики обоих языков также очень важно при переводе. Несмотря на вышеперечисленные различия, тем не менее в различных областях, особенно в информационной сфере, специалисты часто выполняют соответствующие переводы с азербайджанского на армянский и наоборот как в письменном, так и в устном формате. Учитывая, что данная работа является первой попыткой сравнительного исследования двух языков в области перевода, обращение к проблемам, возникающим при проведении аналогичных переводческих работ, поможет специалистам более эффективно и качественно организовать свою работу. В работе выделены основные общие черты и закономерности, которые помогут выполнить переводческую работу быстрее, компетентнее и в соответствии с принятыми стандартами.

Ключевые слова: перевод, армянский, азербайджанский, межкультурное общение, лексика, грамматика, словарь, порядок слов, медиаграмотность.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Աբեղյան Մ., Հայոց լեզվի տեսություն, Ե., 1965:
2. Արքանիսյան Ս. Գ., Հայերենի կետադրություն. ուսումնական ձեռնարկ: Երևան, 1999:
3. Մեղիա լիտություն, ուսումնական ձեռնարկ դասավանդողների համար, Մեղիա նախաձեռնությունների կենտրոն, Երևան 2022:
4. Бархударов Л. С., Язык и перевод (вопросы общей и частной теории перевода). М., 1975.

5. Илюшкина, М. Ю., Теория перевода: основные понятия и проблемы (учеб. пособие). Изд-во Урал. ун-та, 2015.
http://lib.y-su.am/disciplines_bk/ef64bea20d2eb6d0a2b29d948d43ad8d.pdf
([ünlüqəhətunıyşın](#) 15.06.2023).
6. Комиссаров В. Н., Теория перевода (лингвистические аспекты). М., 1990.
7. Мунен Ж., Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. М., 1978.
8. Умерова М. В., Особенности перевода документов и текстов официального характера. Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. № 12, 2011.
9. Фёдоров А. В., Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы). М.-СПб, 2002.
10. Шимановская Л.А., Современные теории перевода и их использование в работе с англоязычной научной статьей биотехнологического профиля. Вестник Казанского технологического университета, 2012.
11. Ширалиев М.Ш., Севортян Э.В., Грамматика азербайджанского языка (фонетика, морфология и синтаксис). Баку, 1971.
12. Ə.Abdullaev, Y.Seyidov, A.Həsənov, Müasir Azərbaycan dili, sintakis. Dördüncü hissə. B., Şərq-Qərb, 2007.
13. Hüseynoğlu S., Dilimiz milli sərvətimiz. Bakı, 2018.
14. Hüseynova L., Azərbaycan dilində lüğətlərin təsnifi və lüğətçiliyin inkişaf tarixi, <https://cyberleninka.ru/article/n/az-rbaycan-dilind-l-tl-rin-t-snifi-v-l-t-iliyin-inki-af-tarixi/viewer> ([ünlüqəhətunıyşın](#) 15.06.2023).